

Komt vroeghulp soms nog te vroeg ? Veranderingen in de psychosociale dienstverlening van de Nederlandse reclassering

N.W. de Smit*

Het verzoek van de deelreactie psychosociale dienstverlening van PANOPTICON was om aandacht te schenken aan de Nederlandse situatie op het gebied van de psychosociale dienstverlening zoals men die ontmoet op het snijvlak van strafrechtspleging en maatschappij. Deze psychosociale dienstverlening is in de Nederlandse traditie altijd het werkterrein geweest van de reclassering. Dit artikel beoogt in kort bestek de invloed van enkele veranderingen die ook op het gebied van de reclassering in het laatste decennium hebben plaatsgevonden, weer te geven. Getracht zal worden vanuit deze analyse enkele algemene conclusies voor het gehele terrein van de psychosociale dienstverlening naar voren te halen.

De reclassering en de wet van 1 januari 1974

Op 1 januari 1974 werd in Nederland een wetswijziging van kracht die de strafrechtspleging vrij ingrijpend beïnvloedde. Niet alleen werd het voorarrest, d.w.z. de periode dat iemand alvorens op de zitting te verschijnen, gedetineerd kon blijven in de Huizen van Bewaring, aan een limiet (102 dagen) gebonden; niet alleen werd de rechtsbijstand gedurende de periode van in-verzekeringstelling op het politiebureau wettelijk vastgelegd en geregeld; maar bovendien werd de psychosociale dienstverlening van de reclassering de mogelijkheid geboden reeds op het politiebureau hulp en bijstand aan de justitiabele te bieden. Hiermee was de zgn. vroeghulp een feit geworden. De reclasseringsinstellingen in Nederland hadden hiervoor reeds lang geijverd. Ook zij hadden geparticipeerd in de vernieuwingsbeweging die zich op het gebied van de strafrechtspleging en van de welzijnszorg in het begin van de zeventiger jaren had gemanifesteerd. Geïnspireerd door de Coornhert Liga die een algemene herziening van de strafrechtspleging beoogde, was de reclassering zich ook bewust geworden van de beperking die de gevestigde kaders aan de hulpverlening oplegde.

In de eerste plaats was hier de aandacht gevestigd op het isolement waarin de reclasseringshulpverlening zich bevond ten opzichte van het algemeen maatschappelijk werk zoals dit in de welzijnszorg gestalte kreeg. Bovendien werd de reclassering zich pijnlijk bewust van het dilemma dat enerzijds hulp verleend diende te worden aan de cliënt en anderzijds vanuit de

* Hoogleraar Forensische Psychiatrie, V.U. Amsterdam, Voorzitter van de Amsterdamse Reclasseringsraad.

strafrechtspleging toezicht diende te worden gehouden op de justitiabele, – het dilemma zo duidelijk verwoord in de titel van het proefschrift van de criminoloog Snel : “Helpen (z)onder dwang”.¹ Bovendien wilde de reclassering aansluiten bij de algehele “verschuiving naar voren” die zich binnen de welzijnszorg en de geestelijke gezondheidszorg onder de vlag van crisisinterventie ontwikkelde. Verschuiving naar voren : wat betekent dat ?

Na de Tweede Wereldoorlog had in Nederland onder invloed van de zgn. Utrechtse school (Pompe, Baan, Kempe, Buitendijk en ook anderen) de individualiseringsgedachte in de strafrechtspleging zich hecht vastgezet. Dit betekende dat de persoon van de justitiabele bij de beoordeling van het tenlastegelegde en de vaststelling van de sanctie verregaand betrokken moest worden. Dit hield in dat ter zitting uitgebreide en goed gedocumenteerde voorlichtingsrapporten, vervaardigd door professionele maatschappelijk werkers, en psychiatrische expertises, uitgebracht door strafrechtelijk geschoolde psychiaters met als hoge school de Psychiatrische Observatie Kliniek (het huidige Pieter Baan Centrum), dienden te worden overlegd. De aandacht zowel van de forensische psychiatrie als van het zich ontwikkelend forensisch maatschappelijk werk, zoals dit binnen de reclassering gestalte kreeg, richtte zich vooral op voorlichting aan de Rechtbank ter zitting. De periode voor de zitting was voornamelijk ten dienste van deze voorlichting, en de werkelijke hulpverlening, gericht op resocialisatie en op readaptatie van de justitiabele, vond plaats in de periode na de zitting en de veroordeling.

Het was in dit klimaat dat het begin van de jaren zeventig rijp was voor de “verschuiving naar voren”, zoals die zich in de gehele welzijnszorg en crisisinterventie manifesteerde. De in de aanvang van de zeventiger jaren bijkans bezeten aandacht voor de crisisinterventie was mede geïnspireerd door een kritische doorlichting van de georganiseerde geestelijke gezondheidszorg en welzijnszorg. De belofte van de crisisinterventie van snelle hulp, probleemgericht op het moment en de plaats dat de mens dit nodig had, stond haaks op de langdurige procedures van intake en diagnostiek die de professionele psychosociale dienstverlening kenmerkt. Zo ook in de reclasseringshulp. Gesignaleerd werd dat ondanks alle inzet en professionele kwaliteit van het werk, veel kansen tijdens de eerste fase van het strafproces verloren waren gegaan. De aandacht werd nu gevestigd op het politiebureau en het Huis van Bewaring. Het strafrechtsproces werd gezien als een beslissingsketen waarbij de beslissers die het entree tot het systeem bewaakten, de politie en het openbaar ministerie, natuurlijk extra in de belangstelling kwamen. Op sommige congressen van de Coornhert Liga werd het politiebureau als crisisinstituut geschilderd met de eigen mogelijkheden om vandaaruit alternatieven voor het Huis van Bewaring en eventueel voor de gevangenis binnen geestelijke gezondheidszorg en welzijnszorg te vinden. In deze optiek is het noodzakelijk om reeds op het politiebureau vanuit de gedachte van crisisinterventie hulp te bieden.

Hiertoe bood de nieuwe wet van 1 januari 1974 perspectief. Wel dient te worden opgemerkt dat vroeghulp niet als een recht in de wet werd opgeno-

1. G. Snel, “Helpen (z)onder dwang”. Assen, 1972.

men zoals met de rechtshulp wel het geval is. In de wet komt uitsluitend de bepaling voor dat de Reclaseringsraad in het arrondissement in kennis dient te worden gesteld van elke inverzekeringstelling. Eigenlijk betreft het dan hier een signaalfunctie, meer het startschot dan de hardloopwedstrijd zelf. Bovendien wordt in de wet geregeld dat de Officier van Justitie van eventuele rapportage vanuit de vroeghulpsituatie kennis diende te nemen. Waar dit alles toe zou moeten leiden wordt in de wet in ieder geval niet duidelijk; misschien dacht de wetgever aan de mogelijkheid dat het Openbaar Ministerie op grond van de verkregen informatie alsnog tot seponeren (het niet verder vervolgen) of voorwaardelijk seponeren (het op voorwaarde van bijvoorbeeld een verwijzing naar een hulpverleningsinstituut niet verder vervolgen) zou besluiten.

Opbouw en stagnatie van de vroeghulp

Nu de vroeghulp althans in aanzet in de wet was geregeld, kreeg de reclasering een kans om vele zo vurig gekoesterde idealen in vervulling te doen gaan. Meer dan vijf jaar later is het interessant om de ontwikkeling van de vroeghulp aan een voorlopige evaluatie te onderwerpen.

In een ruimer kader gezien zou men zich hier kunnen afvragen of de gehele gesignaleerde verschuiving naar voren op dit terrein van strafrechtspleging en de welzijnszorg zich in het algemeen maatschappelijk kader heeft voortgezet en de mogelijkheden heeft uitgebuit. Nadrukkelijk moet evenwel worden gesteld dat de analyse, die hier wordt gegeven, betrekking heeft op de evolutie in een groot arrondissement (Amsterdam), waarbij de schrijver van dit artikel als voorzitter van de Amsterdamse Reclaseringsraad en districtpsichiater in het arrondissement slechts in organisatorische en niet in uitvoerende zin betrokken is geweest. De gegeven analyse komt derhalve uitsluitend voor zijn rekening.

Om maar met de deur in huis te vallen : de weg van de vroeghulp is in Amsterdam niet over rozen gegaan. In het begin bleek de medewerking van de politie niet vanzelfsprekend. Reeds werd opgemerkt dat toelating van de vroeghulp tot het politiebureau niet vanzelfsprekend was. Het was immers – anders dan met de advocatuur – niet in de wet vastgelegd. De politie maakte kenbaar dat in de grote stad met het vigerende personeelstekort vooralsnog niet gedacht kon worden om naast de verplichte toelating van de advocaat ook de maatschappelijk werker van de reclasering toe te laten. Deze materie kwam herhaaldelijk in de vergaderingen van de Reclaseringsraad aan de orde. (Ter verduidelijking : in Nederland bestaan in elk arrondissement Reclaseringsraden waarvan de organisatie en doelstelling in de wet zijn vastgelegd. In de Reclaseringsraden zijn de Rechterlijke Macht, het Openbaar Ministerie, het Gevangeniswezen en de forensische districtpsichiater vertegenwoordigd naast de Reclaseringsorganisaties en personen vanuit het algemeen maatschappelijk kader, zoals Advocatuur en Politie). De Reclaseringsraad drong met kracht aan op toelating van de vroeghulp tot het politiebureau en intervenieerde zelfs bij de Burgemeester van de stad als hoofd van de gemeentepolitie. Uiteindelijk werd men het erover eens dat op initiatief van de

Reclasseringsraad een experiment met vroeghulp op één politiebureau zou kunnen starten. Benadrukt dient te worden dat de politie op geen enkel moment had aangegeven een principieel tegenstander te zijn van de vroeghulp; het stuitte echter op praktische bezwaren, namelijk dat het reeds overbelaste politieapparaat deze extra-taak, – toegang verschaffen aan reclasseringsmaatschappelijk werkers –, er niet bij zou kunnen doen. Hoe dit ook zij, vast staat dat in de kleinere arrondissementen zoals die van Leeuwarden, Almelo en Middelburg, de vroeghulp op een snelle en vanzelfsprekende wijze tot stand kwam. Voor een overzicht van de vroeghulpsituatie in geheel Nederland moge o.a. worden verwezen naar het recente onderzoek van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het Nederlandse Ministerie van Justitie.²

Nu kon de vroeghulp van start gaan en was het de taak van het maatschappelijk werk om de vroeghulp waar te maken in de praktijk. Men toog enthousiast aan het werk vanuit een speciale overleggroep ingesteld door de gezamenlijke reclasseringsinstellingen. Men stuitte hier echter op een nieuwe moeilijkheid. Men berekende dat, indien aan alle inverzekeringgestelden in een grote stad als Amsterdam met z'n hoog criminaliteitscijfer en z'n grote aantal inverzekeringstellingen vroeghulp moest worden verleend, deze taak voor de traditionele reclasseringswerkzaamheden zou betekenen dat vele nieuwe maatschappelijk werkers zouden dienen te worden aangetrokken. Juist in die periode waarin deze berekeningen werden gemaakt en de realiteit van de nieuwe werktak zich aan de Amsterdamse reclassering opdrong, moest de overheid, getroffen door de algemene economische achteruitgang, de personeelsuitbreiding van de reclasseringsinstellingen zoals op menig ander overheidssterrein minimaliseren. De vroeghulp stagneerde en er drong zich aan de reclasseringsinstellingen een keuze op. Een keuze die eerst verhuld was gebleven door de weigering van de politie om de reclasseringsvroeghulp mogelijk te maken en daarna verhuld kon blijven door aanspraak te maken op de vroeghulp als nieuwe taak "erbij". Door de onmogelijkheid tot uitbreiding kwam de reclassering voor de keuze te staan, óf prioriteit geven aan de vroeghulp óf aan het traditionele werk.

Anno 1980 lijkt het of de reclassering, zo begeistert in het begin van de jaren zeventig, de ommezwaai naar de vroeghulp, met de veranderde visie van de verschuiving naar voren daarachter, toch nog niet kan maken: in zekere zin is de vroeghulp dan ook, om met de titel van dit artikel te spreken, te vroeg gekomen.

Terugkeer naar de eigen professie

In het elan van de jaren zeventig werd de taaiheid van de weerstand van de traditionele organisatorische kaders enerzijds en van de oude beproefde technieken van het maatschappelijk werk anderzijds onderschat. Vroeghulp of cri-

2. Justitiële Verkenningen, 1980, 7, p. 82 en 83. (Het functioneren van de reclasseringsvroeghulp; onderzoekers Drs. L.C.M. Tigges en mevr. Drs. E.G.M. Nuyten-Edelbroek).

sisinterventie vereisen een andere visie op de eigen taak van het maatschappelijk werk : een flexibele gerichtheid op problemen in plaats van op personen; nadruk op het situatieve; een pragmatische aanpak waarbij dan weer deze dan weer gene helpers uit het maatschappelijk werk kunnen worden ingeschakeld; een open instelling voor interdisciplinair werk; het verlaten van de professionele rol daar waar deze belemmerend werkt; zo kan men nog wel enkele voorwaarden opsommen.

Vanuit het traditionele reclasseringswerk kan deze gerichtheid op de nieuwe taak van vroeghulp een verlies van de eigen professionele identiteit betekenen. Op de invloed van de professionalisering in het maatschappelijk werk wees Snel reeds in zijn eerdergenoemde boek. Juist in een periode van relatieve economische schaarste is men beducht voor een verlies van professionele identiteit dat zich mogelijksterwijs zou kunnen weerspiegelen in verminderd maatschappelijk aanzien en status. Werd de eerste vrijwilliger nog begroet als een ideologisch gemotiveerde medestander waarvan het gebrek aan vakkennis werd vergoed door het enthousiasme en het sociaal engagement, thans wordt de nadruk weer gelegd op de exclusiviteit van de professie. Ook in de discussie tussen het reclasseringsmaatschappelijk werk en het algemeen maatschappelijk werk lijkt er sprake te zijn van een herwaardering voor "het eigen huis". De doorkoppeling naar het algemeen maatschappelijk werk, zo vurig beleden in de jaren zeventig vanuit de reclassering, is niet meer vanzelfsprekend. Men bewaakt de eigen stiel en het eigen territorium. Zo lijkt de vroeghulp toch wel te vroeg gekomen om deze herbezinning op de eigen aard van de reclasseringsarbeid met goed gevolg te kunnen doorstaan.

Op dit moment zijn er duidelijk een tweetal stromingen. In de eerste stroming herkennen zich diegenen die altijd al geijverd hebben voor een vroeghulp als een nieuwe werkmethode die de vernieuwingsbeweging in de strafrechtspleging recht doet. De tweede stroming kan deze vroeghulp, gezien tegen het licht van de traditionele werkinstelling, niet zonder meer accepteren. Hoe het ook zij, het is nog te vroeg om te zeggen hoe het uiteindelijk met de vroeghulp zal aflopen. Deze tussenstand werd opgemaakt om inzicht te geven in de problematiek die de Nederlandse reclassering met betrekking tot het streven naar vroeghulp op dit moment ontmoet.